

LIMONOV

**EMMANUEL
CARRÈRE**

Limonov

ROMAN

Vertaald door

Katelijne De Vuyst en Katrien Vandenberghe

De Bezige Bij Antwerpen

Wie het communisme terug wil heeft geen hersens.

Wie het niet mist heeft geen hart.

VLADIMIR POETIN

INHOUD

PROLOOG. MOSKOU OKTOBER 2006, SEPTEMBER 2007

7

I. OEKRAÏNE 1943-1967

27

II. MOSKOU 1967-1974

73

III. NEW YORK 1975-1980

97

IV. PARIJS 1980-1989

147

V. MOSKOU, CHARKOV DECEMBER 1989

181

VI. VUKOVAR, SARAJEVO 1991-1992

205

VII. MOSKOU, PARIJS, SERVISCHIE REPUBLIEK KRAJINA 1990-1993

231

VIII. MOSKOU, ALTAJ 1994-2001

269

IX. LEFORTOVO, SARATOV, ENGELS 2001-2003

309

EPILOOG. MOSKOU DECEMBER 2009

339

PROLOOG

MOSKOU

OKTOBER 2006
SEPTEMBER 2007

Voordat Anna Politkovskaja op 7 oktober 2006 werd neergeschoten in het trappenhuis van het pand waar ze woonde, kenden alleen mensen met een bijzondere belangstelling voor de Tsjetsjeense oorlogen de naam van deze moedige journaliste die zich openlijk tegen het beleid van Vladimir Poetin kantte. Van de ene op de andere dag werd haar droevige, vastberaden gezicht in het Westen een icoon van de vrije meningsuiting. Ik had toen net een documentaire gedraaid in een Russisch stadje, ik kwam vaak in Rusland, en zodra het nieuws wereldkundig werd stelde een tijdschrift me dan ook voor het eerste vliegtuig naar Moskou te nemen. Ik moest geen onderzoek doen naar de moord op Politkovskaja, maar vooral haar kennissen en dierbaren aan het praten krijgen. Dus bracht ik een week door op het kantoor van *Novaja Gazeta*, de krant waar ze sterreporter was, maar ook bij mensenrechtenverenigingen en comités van moeders van soldaten die in Tsjetsjenië waren gedood of verminkt. Die kantoren waren piepklein, schaars verlicht, voorzien van aftandse computers. Ook de activisten die me ontvingen waren vaak niet meer de jongsten, en bovendien waren ze op één hand te tellen. Het was een klein clubje, waar iedereen elkaar kende en ik binnen de kortste keren iedereen kende, en dat kleine clubje vertegenwoordigde zowat in zijn eentje de democratische oppositie in Rusland.

Behalve een paar Russische vrienden ken ik in Moskou een ander clubje, bestaande uit Franse expats, journalisten of zakenlui, en als ik hun 's avonds over mijn bezoeken van de voorbije dag vertelde, glimlachten ze een beetje meewarig: de voorbeeldige democraten over wie ik het had, de actievoerders voor de rechten van de mens – ze verdienen natuurlijk alle respect, maar eigenlijk kon het niemand wat schelen. In een land waar formele vrijheden geen punt waren zolang iedereen maar het recht had zichzelf te verrijken, was hun strijd bij voorbaat verloren. Trouwens, de expats met wie ik bevriend was vonden niets zo gemakkelijk of, afhankelijk van hun karakter, niets zo ergerlijk als de wijdverbreide Franse opinie dat Politkovskaja vermoord was in opdracht van de FSB (de geheime politie die ten tijde van de Sovjet-Unie KGB heette) en dus min of meer op last van Poetin zelf.

‘Hola,’ zei Pavel, een Frans-Russisch docent die de universiteit had ingeruild voor het bedrijfsleven, ‘het moet eens afgelopen zijn met die nonsens. Weet je wat ik heb gelezen – ik geloof dat het in de *Nouvel Obs* was? Dat het toch wel eigenaardig was dat Politkovskaja toevallig uitgerekend op Poetins verjaardag is neergeknald. *Toevallig!* Wat een ongelooflijke zak moet je niet zijn om daar zwart op wit “toevallig” te schrijven! Zie je het voor je? Crisisoverleg bij de FSB. De baas die zegt: “Jongens, even diep denken. Binnenkort is Vladimir Vladimirovitsj jarig, we moeten absoluut een leuk cadeautje voor hem vinden. Iemand een idee?” De hersens worden gepijnigd, en dan een stem: “En als we hem nu eens Anna Politkovskaja’s kop presenteerden, die zeur zit hem toch maar de hele tijd af te kraken?” Goedkeurend gemompel. Als dat geen puik idee is! “Aan de slag, makkers, jullie krijgen carte blanche.” Sorry,’ zei Pavel, ‘bij mij gaat die scène er niet in. In een Russische remake van *James Bond* heel misschien. Maar niet in het echt. En weet je wat? In het echt heeft Poetin iets gezegd wat de nobele westerse zieltjes danig heeft geschokt: de moord op Anna Politkovskaja en de hele heisa errond schaden het Kremlin veel meer dan de stukken die ze schreef toen ze nog leefde, in haar krant die niemand las.’

Ik luisterde hoe Pavel en zijn vrienden in hun fraaie, peperdure huurappartementen in hartje Moskou het bewind zaten te verdedigen en aanvoerden dat het ten eerste veel en veel erger zou kunnen en ten tweede dat de Russen dit alles voor lief namen – waarom zouden wij hun dan de les lezen? Maar ik luisterde ook naar bedroefde, afgeleefde vrouwen die me de hele dag verhalen vertelden over nachtelijke ontvoeringen in auto’s zonder nummerplaat, over soldaten die werden gefolterd, niet door de vijand maar door hun oversten, en vooral over gevallen van rechtsweigeren. Dat waren de dingen die steeds terugkeerden. De corruptie van politie en leger, dat lag voor de hand. De geringe waarde van een mensenleven, dat was in Rusland nooit anders geweest. Maar dat de machthebbers zich zo arrogant en brutaal opstelden tegenover gewone burgers die het waagden hun om reken-schap te vragen en dat ze zo zeker waren van hun straffeloosheid, daar konden de soldatenmoeders niet mee leven, net zomin als de moeders van de kinderen die in de school van het Kaukasische Beslan waren afgeslacht, of de naasten van de slachtoffers die waren gevallen in het Doebrovka-theater.

U weet wel, het was in oktober 2002. Drie dagen aan een stuk waren de gebeurtenissen wereldwijd niet van het scherm te branden. Tsjetsjeense terroristen hadden het theater tijdens de musical *Nord-Ost* overvallen en hielden alle toeschouwers gegijzeld. Zonder dat er enige onderhandeling aan te pas kwam losten speciale eenheden het probleem op door samen met de gijzelnemers ook de gijzelaars te vergassen – en president Poetin feliciteerde hen hartelijk met dat doortastende optreden. Het aantal burgerslachtoffers is omstreden, het ligt om en bij de honderdvijftig, en als hun naasten vragen of er soms geen andere aanpak mogelijk was geweest, wat meer respect voor hen en hun verdriet, worden ze als terroristische bondgenoten bestempeld. Sindsdien komen ze jaarlijks bijeen voor een herdenkingsplechtigheid, die de politie niet botweg durft te verbieden, maar toch in de gaten houdt als een opruiende samenscholing – wat inmiddels de facto ook zo is.

Ik ben ernaartoe gegaan. Op het plein voor het theater stonden twee-, driehonderd mensen, schat ik, omringd door evenveel OMON, het Russische equivalent van de Franse oproerpolitie, en net als zij uitgerust met helmen, schilden en zware knuppels. Het begon te regenen. Paraplu's gingen open boven kaarsen met papierkraagjes die de vingers tegen de hete was moesten beschermen en me deden terugdenken aan de orthodoxe kerkdiensten waar ik als jongen op paasdag mee naartoe werd genomen. De iconen waren vervangen door borden met de foto's en namen van de doden. De borden en kaarsen werden gedragen door wezen, door weduwen en weduwnaars, door ouders die hun kind hadden verloren – iets waar het Russisch evenmin als onze taal een woord voor heeft. Geen enkele overheidsvertegenwoordiger was komen opdagen, zo werd met ingehouden woede benadrukt door een vertegenwoordiger van de families, die een paar woorden had gesproken, de enige van de hele ceremonie. Geen toespraak, geen slogans, geen gezang. Iedereen stond gewoon zwijgend rechtop met een kaars in de hand of in kleine groepjes gedempt te praten, tussen de muur van OMON die de zone hadden omsingeld. Toen ik een blik om me heen wierp herkende ik een paar gezichten: behalve de rouwende families was ook het klikkje opposanten aanwezig dat ik al een week afliep, en we knikten elkaar meelevend toe.

Boven op de trap, voor de gesloten theaterdeuren, stond een gestalte die me vaag bekend voorkwam maar die ik niet thuis kon brengen. Het was een man met een zwarte jas, net als de anderen hield hij een kaars vast, en hij praatte zachtjes met een paar omstanders. Zoals hij daar midden in een kring boven de menigte uitstak en op de achtergrond toch de aandacht naar zich toe zoog, leek hij niet de eerste de beste en ik moest gek genoeg denken aan een bendeleider die met zijn lijfwacht de begrafenis van een van zijn manschappen bijwoonde. Ik zag hem slechts in profiel, half weggedoken, boven zijn opstaande kraag kwam een sikje tevoorschijn. Een vrouw naast me had hem eveneens opgemerkt en zei tegen haar buurvrouw: 'Goed dat Edward er is.' Hij draaide zijn hoofd om, alsof hij haar ondanks de afstand had gehoord. In het kaarslicht kwamen zijn gelaatstrekken scherper uit.

Ik herkende Limonov.

2

Hoe lang was het alweer geleden dat ik nog aan hem had gedacht? Ik had hem begin jaren tachtig gekend, toen hij in Parijs was neergestreken en furore maakte met zijn schandaalroman *De Russische dichter houdt van grote negers*. Daarin deed hij het relaas van zijn ellendige en tegelijk fantastische tijd in New York, toen hij uit de Sovjet-Unie was geëmigreerd. Klusjes, bij de dag overleven in een smerig hotel en soms op straat, hetero- en homoseksueel geflikflooi, zuipen, jatten, knokken: zijn agressie en razernij deden denken aan Robert De Niro's wilde stadsomzwervingen in *Taxi Driver*, zijn vitale energie aan de romans van Henry Miller, met wie Limonov de koppige taaiheid en het meedogenloze flegma gemeen had. Het boek was lang niet mis, en als je de auteur ontmoette stelde die evenmin teleur. In die tijd overheerste het beeld dat Sovjetdissidenten bloedernstige, slecht geklede langbaarden waren die op flatjes vol boeken en iconen woonden waar ze nachtenlang bespraken hoe de orthodoxe godsdienst de wereld kon redden; en daar had je een lepe, grappige, sexy kerel, een soort kruising tussen een zeeman aan de zwier en een rockster. We waren in volle punktijd, zijn grote held was Johnny Rotten, frontman van de Sex Pistols, en hij geneerde zich niet om Solzjenitsyn een ouwe zak te noe-

men. Die new-wave-dissidentie was verfrissend, en zodra Limonov in Parijs arriveerde werd hij de lieveling van het literaire wereldje – waarin ikzelf toen mijn eerste aarzelende passen zette. Hij was geen fictieschrijver, hij vertelde alleen over zijn eigen leven, maar dat leven was boeiend en hij vertelde goed, in een eenvoudige, concrete stijl zonder literaire aanstellerij en met de drive van een Russische Jack London. Na het verslag van zijn emigratie publiceerde hij memoires over zijn kindertijd in een voorstad van Charkov in Oekraïne, daarna over zijn jaren als jeugddelinquent, daarna over zijn bestaan als avant-gardedichter in Moskou, onder Brezjnev. Over die periode en de Sovjet-Unie sprak hij met spottende weemoed, alsof het een paradijs voor uitgeslagen hooligans betrof, en aan het einde van een diner, als iedereen dronken was behalve hij – want hij kan geweldig goed tegen drank – stak hij niet zelden de loftrompet over Stalin, wat men dan toeschreef aan zijn neiging tot provocatie. Je kwam hem vaak tegen in een gelegenheid als Le Palace, uitgedost in een officiersjasje van het Rode Leger. Hij schreef in *L'Idiot International*, het blad van Jean-Édern Hallier, dat ideologisch niet koosjer was, maar briljante non-conformistische geesten bijeenbracht. Hij hield van knokpartijen, had geweldig veel succes bij de meisjes. Zijn ongedwongen stijl en zijn avontuurlijke verleden maakten indruk op de burgerjongens die we waren. Limonov was onze barbaar, ons boefje – we droegen hem op handen.

Na de val van het communisme namen de zaken een vreemde wending. Iedereen was opgetogen behalve hij, en zijn eis dat Gorbatsjov voor het vuurpeloton moest komen leek hij nog te menen ook. Hij verdween vaak voor lange tijd naar de Balkan, waar met afgrijzen werd ontdekt dat hij meestreed met de Servische troepen – in onze ogen zoveel als nazi's of volkenmoordende Hutu's. In een BBC-documentaire was te zien hoe hij onder het goedkeurende oog van Radovan Karadžić, leider van de Bosnische Serviërs en notoir oorlogsmisdadiger, met een mitrailleur het belegerde Sarajevo onder vuur nam. Na deze spraakmakende acties keerde hij terug naar Rusland, waar hij een politieke partij met de wervende naam Nationaal-Bolsjewistische Partij in het leven riep. Af en toe waren in reportages beelden te zien van zwartgeklede jongeren met kaalgeschoren schedels die door de stra-

ten van Moskou defileerden terwijl ze een gebaar maakten ergens tussen een Hitlergroet (opgeheven arm) en een communistengroet (gebalde vuist) in en slogans brulden als ‘Stalin! Beria! Goelag!’ (versta: geef ze ons terug!) De vaandels die ze zwaaiden waren imitatievlaggen van het Derde Rijk, met hamer en sikkel in plaats van het hakenkruis. En de woesteling met baseballpet die met een megafoon in zijn vuist aan het hoofd van die stoet liep te gesticuleren, was de grappige, charmante jongen op wiens vriendschap we een paar jaar terug allemaal prat gingen. Als je zou ontdekken dat een oude schoolmakker lid is van een zware misdaadbende of een terroristische zelfmoordaanslag heeft gepleegd, zou je niet raarder opkijken. Je denkt aan hem terug, rakelt herinneringen op, probeert je voor te stellen door welke samenloop van omstandigheden en persoonlijke drijfveren zijn leven een heel andere kant op is gegaan dan het jouwe. In 2001 vernamen we dat Limonov om vrij duistere redenen, waarbij sprake was van wapenhandel en poging tot staatsgreep in Kazachstan, was gearresteerd, veroordeeld en gevangengezet. Ik druk me zacht uit als ik zeg dat we in Parijs niet stonden te dringen om de petitie voor zijn invrijheidsstelling te ondertekenen.

Ik wist niet dat hij weer op vrije voeten was, en was vooral erg verbaasd hem hier te treffen. Vergeleken met vroeger was zijn look intellectueler, minder rock-'n-roll, maar hij had nog altijd dezelfde dwingende, energieke uitstraling, die zelfs op honderd meter afstand nog tastbaar was. Ik aarzelde aan te sluiten bij de rij mensen die hem respectvol kwamen groeten en zichtbaar door zijn aanwezigheid waren aangedaan. Maar toen onze blikken elkaar op een gegeven moment kruisten leek hij me niet te herkennen, ik wist trouwens ook niet echt wat te zeggen, dus liet ik het maar zitten.

In de war door deze ontmoeting keerde ik naar het hotel terug, en daar wachtte me een nieuwe verrassing. Bladerend in een bundel stukken van Anna Politkovskaja kwam ik tot de ontdekking dat ze twee jaar eerder het proces had gevolgd van negenendertig militanten van de Nationaal-Bolsjewistische Partij die ervan werden beschuldigd de zetel van het presidentiële bestuur te hebben overvallen en vernield terwijl ze ‘Weg met Poetin!’ riepen. Die misdaad was hun op zware ge-

vangenisstraffen komen te staan en Politkovskaja had het ondubbelzinnig voor hen opgenomen: het waren moedige, integere jongeren, die nagenoeg als enigen nog vertrouwen hadden in de morele toekomst van het land.

Ik kon mijn ogen niet geloven. Het ging volgens mij om een afgedane zaak: Limonov was een vreselijke fascist, kopstuk van een militie skinheads. En hier bestempelde een vrouw die sinds haar dood unaniem heilig was verklaard hem en zijn kornuiten als helden van de democratische strijd in Rusland. Eenzelfde teneur op het internet bij Jelena Bonner. Jelena Bonner! De weduwe van Andrej Sacharov, groot geleerde, groot dissident, groot geweten, Nobelprijs voor de Vrede. Ook zij was zeer te spreken over de *nasbols* – bij deze kwam ik te weten hoe de leden van de Nationaal-Bolsjewistische Partij in Rusland worden genoemd. Misschien moesten ze de partij maar eens omdopen, meende ze, de huidige naam stuitte sommigen tegen de borst – kortom, fantastische lui.

Een paar maanden later vernam ik dat er onder de naam Droegaja Rossija, het andere Rusland, een nieuwe politieke coalitie in de maak was met als kopstukken Garri Kasparov, Michail Kasjanov en Edward Limonov – oftewel een van de grootste schakers aller tijden, een voormalig premier van Poetin en een schrijver met wie je je naar onze normen maar beter niet kon inlaten: raar driespan. Er was duidelijk iets veranderd, zo niet Limonov zelf dan toch de plaats die hij in zijn land bekleedde. Dus toen Patrick de Saint-Exupéry, die ik in Moskou nog had gekend toen hij correspondent was voor *Le Figaro*, me vertelde dat hij een nieuw reportageblad wilde beginnen en vroeg of ik soms geen onderwerp had voor het eerste nummer, antwoordde ik spontaan: 'Limonov.' Patrick keek me met grote ogen aan. 'Limonov, da's een halve crimineel.' Ik zei: 'Ik weet niet, daarvoor zou ik ernaartoe moeten.'

'Oké,' besliste Patrick zonder verdere vragen, 'ga ernaartoe.'

Het heeft even geduurd voor ik zijn spoor terugvond en van Sasja Ivanov, een Moskouse uitgever, zijn mobiele nummer kreeg. En toen ik dat nummer eenmaal had heeft het even geduurd voordat ik ertoe kwam het te vormen. Ik twijfelde welke toon ik moest aanslaan, niet

alleen tegenover hem maar ook voor mezelf: was ik een oude vriend of een achterdochtige onderzoeksjournalist? Moest ik Russisch of Frans praten? Je of u gebruiken? Ik herinner me nog die twijfels, maar gek genoeg niet het zinnetje dat ik heb uitgesproken toen hij al bij mijn eerste poging en nog vóór de tweede beltoon opnam. Ik zal vast mijn naam hebben gezegd en zonder één moment van aarzeling antwoordde hij: 'Ha, Emmanuel. Alles goed?' Ik mompelde van ja, compleet verrast: we kenden elkaar nauwelijks, hadden elkaar vijftien jaar niet gezien, ik had gedacht dat ik zou moeten opruimen wie ik was. Dadelijk ging hij verder: 'U was vorig jaar op de plechtigheid in Doebrovka, toch?'

Ik stond met mijn mond vol tanden. Vanaf honderd meter afstand had ik hem langdurig aangestaard, maar onze blikken hadden elkaar maar heel even gekruist en niets had erop gewezen dat hij me had herkend: geen moment van verstarring, geen fronsende wenkbrauwen. Achteraf, toen ik van mijn verbazing was bekomen, bedacht ik dat Sasja Ivanov, de uitgever met wie we allebei bevriend waren, hem misschien gezegd had dat ik zou bellen, maar ik had Sasja Ivanov helemaal niet verteld dat ik naar Doebrovka was gegaan, het bleef dus een raadsel. Later begreep ik dat het geen raadsel was, hij had gewoon een fenomenaal geheugen en een niet minder fenomenale zelfbeheersing. Ik vertelde hem dat ik een lang stuk over hem wilde schrijven, en hij vond het zonder meer goed dat ik hem twee weken lang zou volgen – 'tenzij ze me weer gevangen zetten', zei hij nog.

3

Twee potige, kaalgeschoren jonge kerels met zwart jack, spijkerbroek en paraboots komen me oppikken om me naar hun leider te brengen. We rijden door Moskou in een zwarte Wolga met donkere ramen en ik zou bijna denken dat ze me gaan blinddoeken, maar nee, mijn bewakers beperken zich tot een snelle inspectie van de binnenplaats van het gebouw, daarna van het trappenhuis, ten slotte de overloop, die uitkomt op een somber flatje dat eruitziet als een kraakpand en waar twee andere skinheads de tijd doden met sigaretten roken. Edward, vertelt een van hen, verdeelt zijn tijd tussen drie, vier woonplaatsen in

Moskou, wisselt zo vaak als hij kan van adres, mijdt absoluut elke regelmaat en doet geen stap zonder zijn bodyguards – militanten uit zijn partij.

Terwijl ze me laten wachten denk ik bij mezelf dat mijn reportage goed begint: onderduikadressen, clandestiniteit, romanesker kan het niet. Alleen is het me niet duidelijk uit welke twee romaneske versies ik moet kiezen: terrorisme of verzet, Carlos of Jean Moulin – want ja, zolang de kaarten niet zijn geschud en de officiële versie van de geschiedenis niet vastligt is het onderscheid niet zo duidelijk. Ook vraag ik me af wat Limonov van mijn bezoek verwacht. Vertrouwt hij het zaakje niet, een illusie armer na de paar portretten die westerse journalisten van hem hebben geschilderd, of rekent hij op mij om hem te rehabiliteren? Ik zou het niet weten. Het gebeurt trouwens maar zelden dat je zo in het ongewisse bent als je je voorbereidt op een ontmoeting met iemand over wie je wilt schrijven.

In het spartaanse bureau met dichtgetrokken gordijnen waar ze me uiteindelijk binnenlaten staat hij me op te wachten, in zwarte pull en zwarte spijkerbroek. Handdruk, geen glimlach. Op zijn hoede. In Parijs tutoyeerden we elkaar maar aan de telefoon heeft hij me gevoussvoyeerd en we houden het dus bij de beleefdheidsvorm. Ondanks zijn gebrek aan praktijkervaring is zijn Frans beter dan mijn Russisch, dus vooruit dan maar, Frans. Vroeger trainde hij een uur per dag, push-ups en halteroefeningen, en dat is hij vast blijven doen want op zijn vijfenzestigste is hij nog altijd slank gebouwd – strakke buik, jong figuur, gladde, matte Mongolenhuid – maar wel met grijze snor en dito sikje, zodat hij wat doet denken aan de bejaarde d'Artagnan uit *Twintig jaar later*, Dumas' vervolg op *De drie musketiers*, en veel aan een bolsjewistische commissaris, vooral dan Trotski – alleen deed Trotski bij mijn weten niet aan bodybuilding.

In het vliegtuig heb ik een van zijn beste boeken herlezen, *Journal d'un raté* ('Dagboek van een loser'). De achterflap is duidelijk: 'Als Charles Manson of Lee Harvey Oswald een dagboek hadden bijgehouden zou het er zo hebben uitgezien.' Ik heb een paar passages in mijn notitieboekje overgeschreven. Bijvoorbeeld: 'Ik droom van een gewelddadige opstand. Ik word nooit Nabokov, ik zal nooit Engels brommend en in korte broek op Zwitserse weiden achter vlinders aan

zitten. Geef me een miljoen en ik koop er wapens mee en ontketen in om het even welk land een rebellie.' Dat scenario hield hij zich voor op zijn dertigste, toen hij zonder een rooie duit en totaal verloren in New York op straat stond, en kijk, dertig jaar later wordt de film werkelijkheid. Hij vertolkt zijn droomrol: beroepsrevolutionair, specialist van de stadsguerrilla, Lenin in zijn gepantserde wagon.

Ik vertel het hem. Hij moet lachen, een schraal, hardvochtig neuslachje. 'Klopt', erkent hij. 'Ik heb mijn levensprogramma uitgevoerd.' Maar hij zet de puntjes op de i: de tijd voor gewapend verzet is voorbij. Hij droomt niet langer van een gewelddadige opstand, eerder van een oranje revolutie zoals recentelijk in Oekraïne. Een vreedzame, democratische omwenteling, wat het Kremlin volgens hem bovenal vreest en met alle middelen wil neerslaan. Daarom leidt hij dit opgejaagde leven. Een paar jaar terug hebben ze hem met honkbalknuppels in elkaar geramd. Onlangs nog is hij maar op het nippertje aan een aanslag ontsnapt. Zijn naam staat helemaal bovenaan op de lijsten van 'vijanden van Rusland', met andere woorden mensen die uit de weg moeten worden geruimd, die door handlangers van het bewind publiekelijk aan de schandpaal worden genageld, compleet met adres en telefoonnummer. De anderen op die lijsten waren Politkovskaja, die met een *shotgun* is neergeknald; oud-FSB-officier Litvinjenko, die met polonium is vergiftigd nadat hij de criminele uitwassen in zijn diensten aan de kaak had gesteld; miljardair Chodorkovski, die nu gevangenzit in Siberië omdat hij zich met politiek heeft willen bemoeien. En hij, Limonov, is de volgende.

De volgende dag houdt hij een persconferentie met Kasparov. In de zaal herken ik het gros van de militanten die ik ten tijde van mijn reportage over Politkovskaja heb ontmoet, maar er zijn ook behoorlijk wat journalisten, vooral buitenlanders. Sommige zien er erg opgewonden uit, zoals het Zweedse team, dat niet zomaar een flash maakt, maar een volledige documentaire, drie maanden opnames, over – zo hopen ze althans – de onstuitbare opgang van de Droegaja Rossijabeweging. Ze lijken er rotsvast in te geloven, die Zweden, en zijn van plan hun film peperduur aan de wereld te slijten als Kasparov en Limonov eenmaal in het zadel zitten.

Breed postuur, warme glimlach, knappe Armeense Jodenkop: als ze samen het spreekgestoelte beklimmen maakt de voormalige schaakkampioen meer indruk dan Limonov, die met zijn sikje en zijn brilletje de rol van koelbloedig strateeg in de schaduw van de natuurlijke leider lijkt te vertolken. Kasparov neemt trouwens meteen het voortouw en legt uit waarom de presidentsverkiezingen van het jaar daarop – 2008 – een historische kans zijn. Poetins tweede mandaat loopt af, grondwettelijk kan hij niet naar een derde ambtstermijn dingen en hij heeft in zijn entourage zo huisgehouden dat niemand van de bewindslieden zich kandidaat stelt. Voor het eerst in de Russische geschiedenis kan een democratische oppositie haar kans wagen. Aangezien de media zijn genuilkorfd, weet niemand hoezeer de Russen balen van de oligarchen, de corruptie, de almacht van de FSB, alleen hij, Kasparov, weet het. Hij is welbespraakt, speelt zijn fluwelen stem uit, en ik begin te denken dat de Zweden misschien wel gelijk hebben. Ik wil graag geloven dat ik getuige ben van iets uitzonderlijks, iets als het prille begin van Solidarność. En op dat moment grinnikt mijn buurman, een Engelse journalist, en fluistert me met een naar gin ruikende adem toe: ‘Bullshit. De Russen zijn dol op Poetin en begrijpen niet waarom een lullige grondwet hun verbiedt om drie keer op rij zo’n goeie president te kiezen. Maar één ding moet je niet vergeten: de grondwet verbiedt drie *opeenvolgende* ambtstermijnen. Niet dat je een beurt overslaat en met een stroman de stoel warm houdt om daarna terug te keren. Let op mijn woorden.’

Dit onderonsje bekoelt mijn euforie. Plotseling staat de waarheid weer aan de kant van de realisten – de kenners die zich niets op de mouw laten spelden, mijn scherpzinnige vriend Pavel, volgens wie het hele gedoe van de democratische oppositie in Rusland zoveel is als willen rokeren bij het dammen – iets wat buiten de spelregels valt, iets wat nooit heeft gewerkt en nooit zal werken. Kasparov, die ik een moment tevoren nog als een Russische Lech Wałęsa wilde beschouwen, wordt nu een soort François Bayrou. Zijn speech lijkt me ineens hoogdravend, verward, en mijn buurman en ik twee konkelfoetzende luilakken die achter in de klas vuile plaatjes uitwisselen. Ik laat hem een pas gekocht boek van Limonov zien. Het is nergens vertaald behalve in Servië, het heet *Anatomy of a Hero* (‘Anatomie van een held’)

en bevat een katern pittige foto's waarop de held in kwestie, Limonov himself, in camouflagepak loopt te paraderen in het gezelschap van het Servische militielid Arkan, Jean-Marie Le Pen, de Russische populist Jirinovski, huurling Bob Denard en nog zo'n paar lieverds. '*Fucking fascist...*' commentarieert de Engelse journalist.

We richten onze blik op Limonov. Naast Kasparov, ietsje meer naar achteren, luistert hij naar diens klacht over de vervolgingen door de overheid en lijkt niet eens te wachten op het ogenblik waarop elke politicus op een meeting wacht: dat de spreker zwijgt en hij zelf het woord kan nemen. Hij blijft gewoon zitten, vol aandacht, rustig en kaarsrecht als een mediterende zenboeddhist. Kasparovs warme stem is nog slechts gegons op de achtergrond; ik peil nu de ondoorgronde-lijke gezichtsuitdrukking van Limonov, en hoe langer ik dat doe, hoe meer ik besef dat ik geen flauw idee heb van wat hij denkt. Geloofst hij echt in die oranje revolutie? Vindt de outlaw, de dolle hond het leuk om de voorbeeldige democraat te spelen te midden van deze oud-dissidenten en actievoerders voor de rechten van de mens die hij zijn hele leven lang voor naïevelingen heeft uitgemaakt? Geniet hij in stilte van zijn rol als wolf in de schaapskooi?

In mijn notitieboekje vind ik een andere passage uit *Dagboek van een loser*: 'Ik heb de kant van het kwaad gekozen: flutblaadjes, gestencilde pamfletten, partijen zonder een schijn van kans. Ik houd van politieke meetings waar slechts een handvol mensen op afkomen en van de kakofonie van slechte muzikanten. Ik heb een hekel aan symfonische orkesten. Als ik ooit aan de macht zou komen, zou ik alle violisten en cellisten de keel doorsnijden.' Ik zou het best wel voor de Engelse journalist willen vertalen, maar dat hoeft niet, hij moet op hetzelfde moment hetzelfde hebben gedacht, want hij buigt zich naar me toe en zegt, dit keer bloedserius: 'Ze kunnen maar beter uitkijken, zijn kameraden. Als hij toevallig aan de macht komt, is het eerste wat hij doet ze allemaal fusilleren.'

Het heeft geen statistische waarde, maar toch: tijdens deze reportage heb ik met meer dan dertig mensen over Limonov gepraat, zowel onbekenden van wie ik de auto gebruikte – in Moskou speelt zowat iedereen taxichauffeur – als vrienden die je met enige reserve de Rus-

sische salonsocialisten kunt noemen: kunstenaars, journalisten, uitgevers die hun meubels bij Ikea kopen en de Russische editie van *Elle* lezen. Allesbehalve heethoofden, en toch had niemand een kwaad woord over hem. Niemand sprak het woord 'fascisme' uit, en als ik zei: 'Tja, maar die vlaggen, die slogans...' haalden ze hun schouders op en vonden me een heilig boontje. Ze reageerden alsof ik tegelijk Houellebecq, Lou Reed en Cohn-Bendit kwam interviewen: twee weken met Limonov, je boft maar! Dat wil helemaal niet zeggen dat al die weldenkende mensen eventueel ook echt voor hem zouden stemmen – net zomin, neem ik aan, als de Fransen op Houellebecq zouden stemmen. Maar ze houden van zijn duivelse personage, bewonderen zijn talent en lef, en dat weten de kranten maar al te goed, hij is er niet uit weg te slaan. Hij is zoveel als een ster.

Ik ga met hem mee naar het feestje van radio-omroep Echo van Moskou, een van de mondaine evenementen van het seizoen. Hij verschijnt er met zijn gorilla's, maar ook met zijn nieuwe vrouw, Jekaterina Volkova, een jonge actrice die haar roem aan een tv-serie te danken heeft. Onder het puikje van de politiek en de media dat zich op dit feestje verdringt, lijken ze iedereen te kennen, niemand wordt meer gefotografeerd en gefêteerd dan zij. Ik zou graag willen dat Limonov me daarna uitnodigt om met hen uit eten te gaan, maar hij vertikt het. Hij nodigt me evenmin uit in het appartement waar Jekaterina woont met hun baby – want ze hebben een zoontje van acht maanden, hoor ik die avond. Jammer: ik had graag de plek willen zien waar de krijger tussen twee schuiladressen in tot rust komt. Ik had hem graag in zijn verrassende rol als huisvader ontdekt. Ik had vooral graag nader kennisgemaakt met de betoverend mooie Jekaterina, die een beminlijkheid aan de dag legt die ik uitsluitend associeerde met Amerikaanse actrices: voortdurend lachen, verrukt zijn over alles wat je zegt, je prompt laten staan als er een belangrijker persoon passeert. Toch slaag ik erin bij het buffet vijf minuutjes met haar te praten, lang genoeg om haar met argeloze frisheid te horen verklaren dat politiek haar vroeger niet interesseerde, maar dat ze sinds ze Edward kent weet hoe laat het is: Rusland is een totalitaire staat, we moeten vechten voor de vrijheid en meedoen aan de verzetsmarsen – ze lijkt er net zoveel ernst mee te

maken als met haar yogaworkshops. De volgende dag lees ik in een vrouwenblad een interview waarin ze schoonheidsrecepten weggeeft en in innige omhelzing met haar beroemde echtgenoot-oppositielid poseert. Tot mijn stomme verbazing antwoordt ze op politieke vragen precies hetzelfde als ze tegen mij had gezegd: haar aanval tegen Poetin klinkt net zo onverbloemd als een aanval van een voor asielzoekers ijverende Franse actrice die tegen Sarkozy van leer zou trekken. Ik probeer me voor te stellen wat er onder Stalin of zelfs Brezjnev zou zijn gebeurd als zulke woorden zwart op wit waren afgedrukt – sowieso een ondenkbare hypothese – en zeg bij mezelf dat het totalitarisme van Poetin nog wel meevalt, er is erger.

4

Ik heb moeite om de beelden te laten samenvallen: de schrijver annex straatboef die ik destijds heb gekend, de opgejaagde guerrillastrijder, de verantwoordelijke politicus, de vedette aan wie celebritymagazines dweperige stukken wijden. Als ik wijzer wil worden kan ik maar beter militanten ontmoeten, nasbols uit de partijbasis. De skinheads die me dagelijks in een zwarte Wolga naar hun baas rijden en me in het begin wat schrik aanjoegen zijn aardige jongens, maar geen praters, of misschien pak ik het niet goed aan. Na de persconferentie met Kasparov had ik een meisje aangesproken, gewoon omdat ik haar leuk vond, met de vraag of ze journaliste was. Ze antwoordde van ja, het is te zeggen, ze werkt voor de website van de Nationaal-Bolsjewistische Partij. Een schat van een meisje, verstandig, goed gekleed – en toch nasbol.

Via dit aardige meisje ontmoette ik een al even aardige jongen, het (clandestiene) hoofd van de Moskouse afdeling. Met zijn haar in een paardenstaart en zijn open, vriendelijke gezicht oogt hij niet echt als een fascist, eerder als een andersglobalist of een kraker. In zijn voorstedelijke flatje liggen platen van Manu Chao en aan de muren hangen schilderijen à la Jean-Michel Basquiat, van de hand van zijn vrouw.

Ik vraag: 'Sympathiseert je vrouw met je politieke strijd?'

'O ja,' antwoordt hij, 'ze zit trouwens vast. Ze was een van de negenendertig op het grote proces van 2005, dat door Politkovskaja werd gevolgd.'

Hij vertelt dat met een trotse, brede glimlach – zelf kan hij het niet helpen dat hij niet ook vastzit, *‘mnje ne povezlo’*: mij is het niet gelukt, tja. Geen nood, andere keer beter.

Samen gaan we naar de rechtbank van het Taganski-stadsdistrict, waar die dag juist een paar nasbols worden gevonnist. Piepklein zaaltje, de beschuldigten gehandboeid in een kooi en op de drie publieksbanken hun makkers, allemaal partijleden. Achter de tralies zijn ze met zijn zevenen: zes jongens met een tamelijk uiteenlopend uiterlijk, gaande van de baardige moslimstudent tot de working class hero in overall, en een iets oudere, bleke, niet onknappe vrouw met een zwarte, verwarde haardos, genre linkse geschiedenislerares die zelf haar sigaretten rolt. Ze worden beschuldigd van hooliganisme, dat wil zeggen hommeles met Poetinjongeren. Lichte verwondingen aan beide zijden. Als ze worden ondervraagd, zeggen ze dat die van tegenover waren begonnen en níét worden vervolgd, dat het om een puur politiek proces gaat en als ze moeten boeten voor hun overtuiging, oké, geen probleem, dan zullen ze boeten. De verdediging voert aan dat de verdachten geen hooligans zijn, maar ernstige, goed aangeschreven studenten, en dat ze al een jaar in voorarrest hebben gezeten, dat moet kunnen volstaan. De rechter, een vrouw, is niet overtuigd. Het verdict valt: voor iedereen twee jaar opsluiting. De politieagenten brengen hen weg, lachend en met gebalde vuist gaan ze naar buiten onder de woorden *‘da smjert’*: tot de dood. Hun makkers kijken hen afgunstig na: helden zijn het.

Zo zijn er duizenden, misschien wel tienduizenden: mensen die opstaan tegen het cynisme dat in Rusland de nieuwe religie is en die Limonov zonder meer verheerlijken. Hij zou hun vader kunnen zijn, van de jongsten zelfs de grootvader, hij heeft het avontuurlijke leven geleid waar ieder op zijn twintigste van droomt, een levende legende is hij, en de kern van die legende, wat op anderen zo aanstekelijk werkt, is de coole heldhaftigheid die hij tijdens zijn gevangenschap aan de dag heeft gelegd. Hij heeft in Lefortovo gezeten, het KGB-bolwerk dat in de Russische verbeelding ruimschoots opweegt tegen Alcatraz, hij heeft een strafkamp gedaan, met een bikkelhard regime nog wel, en nooit heeft hij geklaagd, nooit is hij gezwicht. Hij speelde

het niet alleen klaar om een stuk of acht boeken te schrijven, maar maakte zich ook nuttig voor zijn celmakkers, die hem van lieverlee als een ultieme peetvader én een soort heilige zagen. Op de dag van zijn invrijheidsstelling maakten gevangenen en cipiers ruzie om zijn koffer te mogen dragen.

Toen ik Limonov zelf de vraag stelde hoe het in de gevangenis was, beperkte hij zich eerst tot: '*Normalno*' – Russisch voor: oké, geen probleem, niets te melden. Pas later vertelde hij me de volgende anekdote.

Ze hadden hem van Lefortovo naar het strafdok van de stad Engels overgebracht, aan de Wolga. Een fonkelnieuwe modelinstelling, vrucht van het denkwerk van ambitieuze architecten, waar men bij buitenlandse bezoekers graag mee uitpakt, zodat die tot vleeiende conclusies over de verbetering in het Russische gevangeniswezen kunnen komen. De gedetineerden van Engels bestempelden hun kamp echter als 'eurogoelag' en ook Limonov verzekert dat het er ondanks de uitgekiende architectuur niet prettiger toeveit is dan in de klassieke, met prikkeldraad omheinde barakken – eerder integendeel. Hoe dan ook, in dat kamp zijn de wastafels (een uitgepuurde, sobere plaat van geborsteld staal met daaronder een gietijzeren leiding) exact dezelfde als in een door designer Philippe Starck ingericht hotel waar de Amerikaanse uitgever van Limonov hem tijdens zijn laatste verblijf in New York, einde jaren tachtig, had laten overnachten.

Het stemde hem tot nadenken. Niet één van zijn celmakkers had deze vergelijking kunnen trekken. En ook niet één van de stijlvolle klanten van het stijlvolle New Yorkse hotel. Hij vroeg zich af of er op de aardbol veel mensen rondliepen zoals hij, Edward Limonov, die ervaring hadden met zo radicaal verschillende werelden: het universum van een gevangene voor een gemeen delict in een strafdok aan de Wolga en dat van een trendy schrijver die zich in een Philippe Starck-interieur beweegt. Nee, concludeerde hij, allicht niet, en het vervulde hem met een trots die ik kan begrijpen en die zelfs de reden is waarom ik dit boek wilde schrijven.

Ik woon in een rustig land dat het niet zo goed doet en waar weinig sociale mobiliteit is. Ik ben geboren in een bourgeoisgezin uit het zestiende arrondissement en werd een *bobo* van het tiende. Ik ben de zoon van een hoger kaderlid en een befaamde historica, schrijf boeken en scenario's, mijn vrouw is journaliste. Mijn ouders hebben een buitenhuis op Île de Ré, ik wil graag een buitenhuis in de Gard. Volgens mij is daar niets mis mee en zegt het op zich niets over de rijkdom van iemands levenservaring, maar goed, je kunt niet zeggen dat ik ver van mijn geografische en socioculturele roots ben beland, en die vaststelling gaat op voor de meesten van mijn vrienden.

Dan Limonov: hij is straatboefje geweest in Oekraïne, idool van de Sovjet-Russische underground; clochard en daarna huisknecht van een miljardair in Manhattan; trendy schrijver in Parijs; soldaat ergens in de Balkan; en nu, in de verschrikkelijke rotzooi van het postcommunisme, is hij de oude charismatische leider van een partij jonge desperado's. Hijzelf beschouwt zich als een held, je kunt hem als een schoft zien – ik schort mijn oordeel liever op. Maar naar aanleiding van de anekdote over de wastafels in Saratov, die ik in eerste instantie gewoon grappig vond, heb ik zitten denken dat zijn romaneske, gevaarlijke leven iets vertelde. Niet alleen over hem, Limonov, niet alleen over Rusland, maar over ons eigen verhaal, sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog.

Iets, ja, maar wat? Ik begin aan dit boek om het antwoord te vinden.

I
OEKRAÏNE
1943-1967

I

Het verhaal begint in de lente van 1942 aan de oever van de Wolga, in een stad die voor de Revolutie Rastjapino heette en sinds 1929 Dzerzjinsk. Die nieuwe naam is een hommage aan Feliks Dzerzjinski, bolsjewiek van het eerste uur en oprichter van de geheime politie – op haar beurt achtereenvolgens Tsjeka, GPU, NKVD, KGB en tegenwoordig FSB geheten. Van die beladen afkortingen spelen de laatste drie een rol in dit boek, maar de Russen zelf vervangen de tijdgebonden namen steevast door het nog luguberder *organii*, de organen. De oorlog woedt, de zware industrie is ontmanteld en van het strijdtooneel naar het achterland verplaatst. Vandaar dat in Dzerzjinsk de hele bevolking in een wapenfabriek werkt, onder toezicht van speciaal gemobiliseerde NKVD-troepen. Het zijn strenge, heroïsche tijden: een arbeider die vijf minuten te laat komt verschijnt voor de krijgsraad en de tsjekisten staan in voor arrestaties, rechtspraak en eventueel executies (kogel in de nek). Op een nacht voeren Messerschmitts een verkenningsslucht uit over de Beneden-Wolga en droppen een paar bommen op de stad. Een van de soldaten die rond de fabriek de wacht houden, licht met zijn zaklamp een jonge arbeidster bij die nog laat op pad is en zich naar een schuilplaats spoedt. Ze struikelt, houdt zich aan zijn arm vast. Hij ziet een tattoo op haar pols. In het duister, dat oplicht door de vuurgloed, vinden hun gezichten, hun lippen elkaar.

De soldaat, Venjamin Savenko, is drieëntwintig. Hij komt uit een Oekraïense boerenfamilie. Als bedreven elektricien is hij in dienst genomen door de NKVD, die op alle terreinen de beste elementen uitkiest, en zo zit hij niet zoals de meeste jongens van zijn leeftijd aan het front, maar is hij ingedeeld bij de wacht van een wapenfabriek in het achterland. Ver van huis, wat in de Sovjet-Unie veeleer regel is dan uitzondering: deportaties, verbanningen, massale bevolkingstransfers – voortdurend worden mensen verplaatst, de kans dat je woont en sterft waar je bent geboren is vrijwel nihil.

Raja Zybin komt dan weer uit Gorki, het voormalige Nizjni Novgorod, waar haar vader directeur was van een restaurant. In de Sovjet-Unie ben je geen eigenaar of zaakvoerder van een restaurant,

maar directeur. Het is geen zaak die je begint of overneemt, maar een post waarin je wordt benoemd, niet eens een slechte post, alleen is Raja's vader jammer genoeg wegens geldverduistering uit zijn functie ontzet en naar een strafbataljon gestuurd, naar het front van Lenin-grad, waar hij zopas is gesneuveld. Het werpt een smet op de familie en een smet op de familie kan in deze tijd en in dit land een leven fnuiken. Dat zonen niet hoeven te boeten voor de misdaden van hun vaders lijkt ons een kwestie van elementaire rechtvaardigheid, maar in de Sovjetrealiteit is dat niet eens een formeel beginsel, iets waaraan je in theorie kunt refereren. De kinderen van trotskisten, van koelaks – welgestelde boeren – of van bevoorrechten van het oude regime zijn gedoemd tot een leven als outlaw, ze hebben geen toegang tot de Pioniers, de universiteit, het Rode Leger, de Partij, en aan die uitsluiting valt alleen te ontsnappen als je je ouders verloochent en vervolgens zo ijverig mogelijk bent, en aangezien ijver betekent je naaste verkleiken, bestaan er voor de organen geen betere hulpkrachten dan mensen met een besmeurde biografie. In het geval van Raja's vader heeft zijn dood op het veld van eer mogelijk een en ander goedge maakt, in elk geval hebben zowel de Zybins als de Savenko's de Grote Terreur van de jaren dertig zonder kleerscheuren doorstaan. Waarschijnlijk waren ze te kleine garnalen. Ondanks deze meevaller schaamt de jonge Raja zich over haar oneerlijke vader, zoals ze zich ook schaamt over de tatoeage die ze heeft laten zetten toen ze op de technische school zat. Later probeert ze die te verwijderen door chloorwaterstof op haar pols te sprenkelen, want ze vindt het verschrikkelijk dat ze nooit een jurk met korte mouwen kan dragen en dat zij, een officiers-vrouw, op een sloerie lijkt.

Raja's zwangerschap valt ongeveer samen met de belegering van Stalingrad. Edward is verwekt in de verschrikkelijke meimaand van 1942, een tijd van zeer zware nederlagen, en hij wordt geboren op 2 februari 1943, twintig dagen voordat het Duitse Zesde Leger capituleert en het militaire tij keert. Voortdurend krijgt hij te horen dat hij een kind van de overwinning is en dat hij in een slavenwereld zou zijn geboren als de mannen en vrouwen van zijn volk hun leven niet hadden opge-offerd om de stad die Stalins naam droeg uit vijandelijke handen te

houden. Later zal men kwaadspreken van Stalin, men zal hem als tiran afschilderen en naar hartenlust zijn terreurbewind aan de kaak te stellen, maar voor Edwards generatie was hij de opperbevelhebber die de volkeren van de Unie aanvoerde op het meest tragische moment van hun geschiedenis, de overwinnaar van de nazi's, de man die zelfs niet terugschrok voor de volgende sneer, Plutarchus waardig: de Duitsers hadden zijn zoon, luitenant Jakov Dzjoegasjvili, gevangengenomen; de Russen van hun kant hadden bij Stalingrad veldmaarschalk Paulus, een militair kopstuk van het Derde Rijk, in de boeien geslagen. Toen het Duitse opperbevel hem een krijgsgevangenenruil voorstelde, antwoordde Stalin hooghartig dat hij geen veldmaarschalk ruilde tegen een simpele luitenant. Jakov pleegde zelfmoord door zich in het kamp op het elektrische prikkeldraad te storten.

Van Edwards kindertijd zijn twee anekdotes bewaard. Ten eerste een tedere herinnering, het favoriete verhaal van zijn vader: de zuigeling ligt bij gebrek aan wiegje in een granaatkist en kauwt met een gelukzalige glimlach op een haringstaart die als fopspeen dienstdoet. '*Molodjets!*' roept Venjamin uit: 'Flink ventje! Hij zal zich overal op zijn gemak voelen!'

De tweede, minder lieflijke anekdote wordt door Raja verteld. Met haar baby op haar rug is ze naar de stad gegaan als de Luftwaffe plotseling een bombardement inzet. Ze schuilt in een kelder bij een tiental stedelingen, van wie sommigen doodsangsten uitstaan, anderen volkomen apathisch zijn. De vloer en de muren trillen, op het gehoor proberen ze uit te maken hoe ver de bommen vallen en welke gebouwen worden verwoest. De kleine Edward begint te huilen, wat de aandacht wekt van een kerel, die haar woedend toesist dat de moffen ultramoderne technieken hebben om levende doelwitten op te sporen, dat ze daarbij afgaan op de ijlste klanken en dat het gehuil van die baby hun allemaal het leven zal kosten. Hij hitst de anderen zo op dat ze Raja eruit gooien, zodat ze in de bommenregen een andere schuilplaats moet zoeken. Razend van woede zegt ze, half tegen zichzelf en half tegen haar baby, dat alles wat men hem ooit zal vertellen over onderlinge hulp, solidariteit en broederschap larie is. 'De waarheid, lieve Editsjka, knoop het goed in je oren, is dat mensen lafaards

zijn, smeerlappen, en dat ze je gaan vermoorden als je zelf niet als eerste toeslaat.’

2

Na afloop van de oorlog worden de steden niet langer steden genoemd, maar ‘bevolkingsconcentraties’, en naargelang de plaats waar Venjamin tewerk wordt gesteld woont het jonge gezin Savenko in kazernes en barakken van diverse bevolkingsconcentraties aan de Wolga, tot het in februari 1947 een vaste stek krijgt in Charkov, Oekraïne. Charkov is een groot industrie- en spoorwegcentrum, dat Duitsers en Russen elkaar dan ook fel hebben betwist: ze hebben het veroverd, heroverd, beurtelings belegerd, de inwoners afgeslacht en op het einde van de oorlog slechts een puinhoop overgelaten. Het constructivistische betongebouw aan de Rode Legerstraat dat onderdak geeft aan NKVD-officieren en hun gezinnen – ‘personen ten laste’ genoemd – ziet uit op wat ooit het imposante centraal station was en nu een chaos van steen, baksteen en metaal, omheind met een schutting waar niemand overheen mag klimmen omdat er behalve lijken van Duitse soldaten tussen de brokstukken ook nog mijnen en granaten rondslingeren – een jongetje is zo zijn hand kwijtgeraakt. Ondanks dit afschrikwekkende voorbeeld stroopt de groep schavuiten bij wie Edward zich heeft aangesloten geregeld de ruïnes af op zoek naar schietpatronen, waarvan ze het kruit op tramrails strooien, wat resulteert in geknetter, vuurwerk en zelfs één legendarisch gebleven ontsporing. De oudsten vertellen ’s avonds angstaanjagende verhalen: over dode moffen die in het puin rondspoken, loerend op argeloze bezoekers; over kookpotten in de kantine met kindervingertjes op de bodem; over kannibalen en handel in mensenvlees. Er heerst hongersnood, de mensen hebben alleen brood en aardappelen te eten en vooral *kasja*, de boekweitpap die dagelijkse kost is bij arme Russen en af en toe eens op tafel komt bij welgestelde Pariisiens zoals ik, die hoog opgeef van mijn recept. Worst is een zeldzame luxe en Edward is er zo dol op dat hij later als hij groot is slager wil worden. Honden, katten, huisdieren zijn er niet, die zouden toch maar worden opgegeten; aan ratten daarentegen geen gebrek. Twintig miljoen Russen zijn gesneu-

veld in de oorlog, twintig miljoen Russen moeten het na de oorlog zien te redden zonder dak boven hun hoofd. De meeste kinderen hebben geen vader meer, de meeste overlevende mannen zijn invalide. Op elke straathoek kom je eenarmigen, eenbenigen, beenlozen tegen. Je ziet ook overal groepen aan hun lot overgelaten kinderen, kinderen van oorlogsslachtoffers of van volksvijanden, uitgehongerde kinderen, stelende kinderen, moordende kinderen, verwilderde kinderen die zich in gevaarlijke hordes verplaatsen, en speciaal voor hen is de onderste leeftijdsgrens voor strafrechtelijke aansprakelijkheid, met andere woorden voor de doodstraf, verlaagd naar twaalf jaar.

Het jongetje bewondert zijn vader. Hij kijkt graag toe hoe die op zaterdagavond zijn dienstwapen smeert, hoe hij zijn uniform aantrekt, en hij kan zijn geluk niet op als hij diens laarzen mag boenen. Hij stopt er zijn hele arm in tot op schouderhoogte, smeert de schoensmeer zorgvuldig uit, gebruikt in elke stap van het karwei speciale borstels en vodden, een hele verzameling die als Venjamin op dienstreis gaat de helft van zijn koffer in beslag neemt en die zijn zoon uitpakt, weer inpakt, onderhoudt, in het vooruitzicht van de heuglijke dag waarop hij dezelfde uitrusting zal hebben. In zijn ogen zijn de enige volwaardige mensen militairen en de enige kinderen met wie hij kan spelen kinderen van militairen. Andere kinderen kent hij niet: de officiers- en onder-officiersgezinnen in het NKVD-gebouw aan de Rode Legerstraat vormen een gesloten wereldje en hebben een lage dunk van simpele burgers – zeurderige, ongedisciplineerde wezens die midden op het trottoir pardoos stilstaan zodat de soldaat wel verplicht is zijn eigen traject bij te sturen, met vaste, energieke, militaire tred: zes kilometer per uur, tot het einde van zijn dagen loopt Edward in dat tempo.

In de Rode Legerstraat krijgen de kinderen voor het slapengaan verhalen te horen over de Grote Vaderlandse Oorlog, zoals de Russen de Tweede Wereldoorlog noemen, en in hun dromen wemelt het van instortende loopgraven, dode paarden, strijdmakkers van wie het hoofd vóór hun ogen door een stuk granaat wordt weggerukt. Edward vindt die verhalen heerlijk. Wel merkt hij bij zijn vader een lichte gêne op als zijn moeder vertelt. Het gaat nooit over zijn vader of over zijn heldendaden, altijd over die van zijn oom, Raja's broer, en het jongetje

durft niet te vragen: 'En jij papa, was jij ook in de oorlog? Heb jij gevochten?'

Nee, hij heeft niet gevochten. De meeste mannen van zijn leeftijd hebben oog in oog gestaan met de dood. De oorlog, zal zijn zoon later schrijven, heeft hen tussen de tanden gehad, als een verdacht muntstuk, en omdat ze zich onbuigzaam hebben getoond weten ze dat ze geen valse munt zijn. Zijn vader niet. Hij heeft niet oog in oog gestaan met de dood. Hij heeft de oorlog meegemaakt in het achterland en zelden laat zijn vrouw een kans voorbijgaan om hem daaraan te herinneren.

Ze is een harde tante, met een sterk klassenbesef en wars van vertedering. Ze kiest stelselmatig partij voor de tegenstrevers van het jongetje. Als hij van iemand een pak slaag krijgt troost ze hem niet maar feliciteert ze zijn agressor: zo wordt hij een man, geen slappeling. Een van Edwards vroegste herinneringen is een ernstige oorontsteking toen hij vijf was. Er liep etter uit zijn oren, hij was wekenlang doof. Zijn moeder bracht hem naar de polikliniek en onderweg moesten ze het spoor over. Hij zag de onhoorbaar naderende trein, de rook, de snelle vaart, het zwarte metalen gedrocht, en plotseling voelde hij een onredelijke angst dat zijn moeder hem voor de trein wilde gooien. Hij begon te schreeuwen: 'Mama, liefste mama! Gooi me alsjeblieft niet voor de trein!' In zijn relaas benadrukt hij het belang van dat 'alsjeblieft', alsof zijn moeder enkel en alleen van haar funeste plan afzag omdat hij het beleefd had gevraagd.

Toen ik Edward dertig jaar later in Parijs meemaakte, liet hij zich graag ontvallen dat zijn vader tsjekist was, omdat hij wist dat dan een pijnlijke stilte viel. Hij genoot dan even van het effect en lachte ons daarna uit: 'Hou op met griezelen, mijn vader was gewoon een soort politie-agent, meer niet.'

Echt waar, meer niet?

Vlak na de Revolutie, ten tijde van de burgeroorlog, had Trotski zich als commandant van het Rode Leger genoodzaakt gezien om ook elementen van het keizerlijke leger op te nemen, beroepsmilitairen en wapenspecialisten die echter burgers waren, en als dusdanig minder betrouwbaar. Om hen te controleren, hun orders te contrasigneren en

hen neer te schieten als ze morden, richtte hij een korps politieke commissarissen op. Zo ontstond het principe van de ‘dubbele administratie’, met als kerngedachte dat je minstens twee mannen nodig hebt om een taak te laten uitvoeren: een die de taak uitvoert en een die ervoor zorgt dat de ander de taak conform de marxistisch-leninistische beginselen uitvoert. Dat principe verspreidde zich daarna van het leger naar de volledige samenleving, waarbij men terloops tot de constatacie kwam dat er nog een derde man nodig was om de tweede in de gaten te houden, een vierde om de derde in de gaten te houden enzovoorts.

Venjamin Savenko is een bescheiden radertje in dat paranoïde systeem. Hij moet superviseren, controleren, rekenschap geven. Dat hoeft niet per se te betekenen – op dat punt heeft Edward gelijk – dat hij verschrikkelijke daden van repressie pleegt. We zagen al dat hij, een simpel NKVD-soldaat, tijdens de oorlog als wachtpost bij een fabriek was neergezet. In vreedstijd wordt hij bevorderd tot de bescheiden rang van onderluitenant en oefent hij de functie van *nicht-kloebe* uit, wat je zou kunnen vertalen als ‘nachtclubbaas’, maar in zijn context betekent dat hij het vrijetijds- en culturele leven van de soldaat opvrolijkt, bijvoorbeeld door dansavonden te organiseren op de Dag van het Sovjetleger. Die functie ligt hem: hij speelt gitaar, zingt graag, heeft op zijn manier gevoel voor verfijning. Hij gebruikt zelfs transparante nagellak – een echte dandy, die onderluitenant Savenko, en hij had een interessanter leven kunnen leiden, zo vindt zijn zoon achteraf, als hij de moed had gehad om zich te onttrekken aan het strenge gezag van zijn vrouw.

Deze *nichtclubbing* à la NKVD, waarin Venjamin tot op zekere hoogte openbloeit, is helaas van korte duur, want hij laat zijn plaats inpikken door ene kapitein Levitin, die hierdoor zonder het te weten een aartsvijand van de Savenko’s wordt en ook een sleutelfiguur in Edwards persoonlijke mythologie: de intrigant die minder goed werk levert maar meer succes heeft, wiens arrogantie en mazzel zonder meer een affront voor je zijn, niet alleen ten aanzien van je oversten maar ook, en dat is erger, ten overstaan van je familie, in die mate dat je eigen zoontje weliswaar tegenover al wie het horen wil loyaal uiting geeft aan jullie minachting voor Levitin, maar niettemin diep in zijn hart, ook al neemt hij het zichzelf kwalijk, zijn vader een beetje een armoed-

zaaier vindt, een beetje een sukkel, terwijl de zoon van Levitin toch wel boft. Later ontwikkelt Edward de theorie dat ieder in zijn leven een kapitein Levitin heeft. De zijne maakt binnenkort zijn opwachting in dit boek, in de persoon van dichter Josif Brodski.

3

Als Stalin op 5 maart 1953 sterft, is Edward tien jaar oud. Zijn ouders en hun generatiegenoten hebben hun hele leven in Stalins schaduw geleefd. Op al hun vragen had hij een laconiek, nors antwoord, zonder ruimte voor twijfel. Ze herinneren zich de dagen van verbijstering en rouw na de Duitse aanval in 1941, en ook de dag dat hij zijn verslagenheid van zich afschudde en voor de radio sprak. Toen hij het woord richtte tot de mannen en vrouwen van zijn volk noemde hij hen niet 'kameraden', hij noemde hen 'vrienden'. 'Vrienden': dat eenvoudige, vertrouwde woord waarvan men de warmte was vergeten, vormde bij dat vreselijke onheil een balsem voor de ziel, het was voor de Russen net zo belangrijk als voor ons de woorden van Churchill en De Gaulle. Het hele land rouwt om de man die dit heeft uitgesproken. Schoolkinderen huilen omdat ze hun leven niet kunnen geven voor het zijne. Edward huilt net als de anderen.

Hij is in die tijd een lief, gevoelig, wat ziekelijk jongetje dat van zijn vader houdt, bang is voor zijn moeder, en zijn ouders algehele voldoening schenkt. In zijn klas is hij Sovjetafgevaardigde van de Pioniers en zoals het een officierszoon betaamt krijgt hij elk jaar een eervolle vermelding. Hij leest veel. Zijn favoriete auteurs zijn Alexandre Dumas en Jules Verne, die in de Sovjet-Unie allebei erg populair zijn. Hier vertoont onze zo verschillende jeugd een parallel. De drie musketiers en de graaf van Montecristo waren ook mijn grote voorbeelden. Ik droomde ervan woudloper te worden, ontdekkingsreiziger, zee-man – of juister, harpoenjager zoals Ned Land, een rol die in de filmbewerking van *Twintigduizend mijlen onder zee* door Kirk Douglas wordt gespeeld. Gespierde borstkast in strak streepjesshirt, tatoeage, vlegelachtige uitstraling, niet van zijn stuk te brengen: met zijn krachtige fysiek stelt hij professor Aronnax en zelfs de obscure kapitein Nemo in de schaduw. Het waren drie figuren met wie je je gemakkelijk kon

vereenzelvigen: de geleerde, de rebel en de man van de actie, die ook een man van het volk was, en als ik mijn zin had mogen doen, was ik harpoenjager geworden. Maar ik mocht mijn zin niet doen. Mijn ouders maakten me al snel duidelijk dat harpoenjager, nee, dat zou niet gaan, je kon beter geleerde worden – ik kan me niet herinneren dat de tweede optie, de rebel, destijds ter sprake is gekomen – temeer omdat ik erg bijziend was: walvissen harpoeneren met een bril op, toe nou!

Ik brilde vanaf mijn achtste. Edward ook, maar hij heeft er meer onder geleden dan ik. Want in zijn geval stond deze handicap geen utopische toekomst in de weg, maar niets minder dan de carrière waartoe hij was voorbestemd. De oogarts die hem onderzocht gaf zijn ouders weinig hoop: met zo'n slecht zicht was de kans heel groot dat hun zoon voor het leger werd afgekeurd.

Die diagnose was voor hem een drama. Iets anders dan een officiers-loopbaan had hij nooit in aanmerking genomen, en nu kreeg hij te horen dat hij niet eens legerdienst kon doen en gedoemd was dat te worden waarvoor hem vanaf zijn prilste kinderjaren minachting was ingeprent: een simpele burger.

En misschien was hij dat inderdaad ook geworden als het pand waarin de NKVD-officieren waren ondergebracht niet met de grond gelijk was gemaakt, de bewoners niet her en der waren overgeplaatst en de Savenko's geen onderdak hadden gekregen in de nieuwe woonwijk Saltov, aan de buitenrand van Charkov. Saltov: loodrechte straten die bij gebrek aan tijd of geld niet meer waren geasfalteerd, en pas gebouwde maar al vervallen betonnen blokken van vier etages waar arbeiders woonden van drie fabrieken, in de volksmond de Turbine-fabriek, de Pistonfabriek, en de Hamer-en-Sikkelfabriek. We zijn in de Sovjet-Unie, waar het in principe geen oneer is om proletariër te zijn maar de meeste inwoners van Saltov zijn alcoholist en analfabeet, de meeste kinderen gaan op hun vijftiende van school om in de fabriek te werken of vaker nog om op straat rond te hangen, zich te bezatten en elkaar op het gezicht te timmeren, en zelfs in een klasseloze maatschappij kunnen de Savenko's deze verbanning onmogelijk anders opvatten dan als een maatschappelijke degradatie. Vanaf de eerste dag heeft Raja bittere heimwee naar de Rode Legerstraat, naar de trotse

officierskaste, de boeken die werden uitgewisseld, de avondfeestjes waarop de mannen, uniformjasje losgeknoopt boven het witte overhemd, hun jonge echtgenotes lieten dansen op foxtrot- en tangoplatten die in Duitsland waren geconfisqueerd. Ze bedelft Venjamin onder een stortvloed van verwijten, verwijst naar slimmere kameraden die in de tijdspanne waarin hij zich moeizaam van onderluitenant naar luitenant heeft opgewerkt drie keer zijn bevorderd en echte appartementen in het stadscentrum hebben gekregen, terwijl zij genoeg moeten nemen met één kamer voor hun drieën in deze afschuwelijke voorstad waar niemand leest of de foxtrot danst, waar een voorname vrouw niemand heeft om mee te praten en waar na elke regenbui zwarte modder door de straten stroomt. Ze zegt nog net niet dat ze beter met ene kapitein Levitin was getrouwd, maar ze denkt het heel hard, en de kleine Edward, die zoveel bewondering had voor zijn vader en diens laarzen, uniform en pistool, krijgt een beetje medelijden met hem, hij vindt hem eerlijk, maar ook nogal lullig. Zijn nieuwe kameraden zijn geen zonen van officieren maar van proletariërs, en de jongens met wie hij goed opschiet willen geen proletariër worden zoals hun ouders, maar boefjes. Net als het leger is dat een loopbaan waarvan de gedragscode, de waarden en de moraal Edward aanspreken. Hij wil niet meer op zijn vader lijken als hij groot is. Hij wil geen eerlijk en nogal lullig leven, maar een gevaarlijk en vrij leven – een mannenleven.

Hij zet een beslissende stap in die richting als hij op een dag slaags raakt met een jongen uit zijn klas, een forse Siberiër die Joera heet. In feite raakt hij niet slaags met Joera, maar slaat Joera hem tot moes. Ze brengen Edward thuis, half bewusteloos en vol blauwe plekken. Haar militair-stoïcijnse principes getrouw beklaagt of troost zijn moeder hem niet, ze geeft Joera gelijk en dat is prima, vindt Edward, want die dag wordt zijn leven anders. Er is iets fundamenteels tot hem doorgedrongen, namelijk dat er twee soorten mensen bestaan: mensen die je slaag kunt geven, en mensen die je geen slaag kunt geven, en als je ze geen slaag kunt geven, is dat niet omdat ze sterker zijn of beter getraind, maar omdat ze *bereid zijn tot moord*. Dat is het geheim, het enige, en lieve Edwardje kiest voor het tweede kamp: hij zal een man zijn die je niet kunt slaan, omdat je weet dat hij niet terugdeinst voor moord.

Sinds Venjamin night-kloeba af is, gaat hij vaak op dienstreis, altijd voor een paar weken. Wat die dienstreizen precies voorstellen is onduidelijk. Het houdt Edward, die zijn eigen leven begint te leiden, ook niet bezig, maar als Raja op een keer zegt dat ze op hem rekent voor het avondeten omdat zijn vader die dag uit Siberië terugkeert, beslist hij hem tegemoet te lopen.

Zoals gewoonlijk is hij te vroeg – dat zal zijn hele leven zo blijven. Hij wacht. Eindelijk rijdt de trein Vladivostok-Kiev het station binnen. De passagiers stappen uit, lopen naar de uitgang, Edward heeft zich zo opgesteld dat hij niemand over het hoofd kan zien, maar Venjamin daagt niet op. Edward informeert, het aankomstuur klopt, wat evengoed anders had gekund, want tussen Vladivostok en Leningrad liggen elf tijdzones en aankomst- en vertrekuur staan in elk station in Moskouse tijd vermeld – dat is nog altijd zo, de reiziger moet zelf maar het tijdverschil berekenen. In het kabaal dat onder het enorme glazen stationsdak weergalmt slentert hij teleurgesteld langs de verschillende perrons. Oude vrouwtjes met een sjaal en viltlaarzen aan snauwen hem af terwijl ze hun emmers komkommers en veenbessen aan de reizigers proberen te slijten. Hij steekt rangeersporen over, bereikt de zone voor het lossen van goederen. En daar, in een uithoek van het station, tussen twee stilstaande treinen, stuit hij op het volgende tafereel: gehandboeide mannen in burger lopen met een verwilderde blik de losplaat van een goederenwagen af en worden door soldaten in kapotjas, bajonet op het geweer, onzacht een zwarte, raamloze vrachtauto in geduwd. Een officier heeft de leiding. In zijn ene hand heeft hij een bundel papieren, die met een metalen klem op een plankje is bevestigd, zijn andere hand rust op zijn pistoolfoedraal. Bars roept hij namen af.

Die officier is zijn vader.

Edward houdt zich schuil totdat de laatste gevangene in de vrachtwagen zit. Beschaamd en in de war loopt hij terug naar huis. Waarom schaamt hij zich? Niet omdat zijn vader hand-en-spandiensten verleent aan een afschuwelijk repressiesysteem. Hij heeft van dat systeem geen benul, heeft nog nooit van het woord ‘goelag’ gehoord. Hij weet dat er gevangenis en kampen bestaan waar delinquenten worden opgesloten en ziet daar geen been in. Er is iets anders gaande, wat nog niet tot hem doordringt en de reden is van zijn verwarring: zijn waar-

desysteem kantelt. In zijn kindertijd had je aan de ene kant de militairen en aan de andere de simpele burgers, en zijn vader mocht dan wel niet in de oorlog hebben meegevochten, als militair verdiende hij toch respect. In het wereldje van de jongens van Saltov, waar Edward zo langzamerhand deel van uitmaakt, heb je aan de ene kant de boefjes, aan de andere de flikken, en nu hij het kamp van de boefjes kiest, komt hij tot de ontdekking dat zijn vader niet zozeer een militair is als wel een flik, en dan nog wel van de laagste categorie: bajesoppasser, cipier-tje, kleine ordehandhaver.

Het vervolg van de scène speelt 's nachts. In de enige kamer van het gezin staat Edwards bed aan het voeteneind van het ouderlijk bed. Voor zover hij zich kan herinneren heeft hij hen nooit de liefde horen bedrijven, maar wat hem wel is bijgebleven is een gedempt gesprek toen ze dachten dat hij sliep. Terneergeslagen vertelt Venjamin aan Raja dat hij niet zoals gewoonlijk veroordeelden van Oekraïne naar Siberië heeft gebracht, maar deze keer andersom is gereisd met een heel contingent dat de kogel moet krijgen. Dat beurtsysteem is ingesteld om het moreel van de kampbewakers niet te zeer te ondermijnen: het ene jaar worden alle ter dood veroordeelden van de Sovjet-Unie in de ene gevangenis gefusilleerd, het jaar daarop in een andere. In boeken over de goelag heb ik vergeefs naar sporen van dit onwaarschijnlijke gebruik gezocht, maar zelfs als Edward zijn vader verkeerd heeft begrepen, lijkt het geen twijfel dat de mannen van wie hij de naam afriep toen ze uit de treinwagon kwamen en die hij afvinkte als ze in de vrachtwagen zaten, de dood tegemoet gingen. Een van hen, vertelt Venjamin nog altijd aan zijn vrouw, heeft veel indruk op hem gemaakt. Op zijn dossier staat de code voor 'uiterst gevaarlijk'. Het is een jongeman die altijd rustig en beleefd is, mooi Russisch spreekt en het klaarspeelt dagelijks in zijn cel of in de goederenwagen gymoefeningen te doen. Die stoïcijnse, gedistingeerde ter dood veroordeelde wordt voor Edward een held. Hij begint ervan te dromen ooit op hem te lijken, zelf ook de cel in te gaan, niet alleen arme onderbetaalde flikken zoals zijn vader te imponeren maar ook vrouwen, boefjes, echte mannen – en zoals alles waar hij als kind van droomde zal hij ook deze droom waarmaken.

Overal waar hij komt is hij de jongste, de kleinste, de enige met een bril, maar altijd heeft hij een springmes op zak waarvan het lemmet langer is dan zijn handpalm breed is, met andere woorden lang genoeg om de afstand tussen borstkas en hart te overbruggen, wat betekent dat je er iemand mee kunt doden. Bovendien kan hij met drank overweg. Dat heeft hij niet van zijn vader geleerd maar van een buurman, een gewezen krijgsgevangene. Drinken kun je niet leren, zei de krijgsgevangene, je moet van nature een ijzersterke lever hebben, en die heeft Edward. Toch kunnen een paar trucjes helpen: vóór een drinkgelag een glaasje olie achteroverslaan om de darmen te smeren (dat hebben ze ook mij geleerd: mijn moeder had het van een oude Siberische priester) en niet eten als je drinkt (mij hebben ze het tegendeel geleerd, ik geef dit advies dus onder voorbehoud). Dankzij deze aanleg en techniek kan Edward een liter wodka verzetten per uur, oftewel een groot glas van 250 gram om het kwartier. Met deze *social skill* overdondert hij zelfs de Azerbeidzjaanse marktkramers die helemaal uit Bakoe sinaasappelen komen verkopen, en weet hij weddenschappen te winnen, zodat hij wat zakgeld verdient. Het maakt hem ook bestand tegen de Russische zuipmarathon, de *zapoï*.

De *zapoï* is een ernstige aangelegenheid, niet zomaar een doorzakavondje dat je de dag erop met een kater bekoopt zoals bij ons. De *zapoï* is dagenlang stomdronken blijven, van de ene plek naar de andere dolen, op treinen stappen zonder te weten waar ze naartoe rijden, je diepste geheimen aan wildvreemden toevertrouwen, alles wat je hebt gezegd en gedaan vergeten – een soort trip. Zo komt het dat Edward en zijn beste vriend Kostja op een nacht aan het zuipen slaan, zonder ‘brandstof’ komen te zitten en dan maar besluiten een voedingszaak te overvallen. De veertienjarige Kostja, bijgenaamd de Kat, heeft er al een verblijf in een strafkolonie voor minderjarigen op zitten wegens gewapende diefstal. Met het gezag dat hij aan die ervaring ontleent brengt hij Edward de gulden inbraakregels bij: ‘Handel moedig en kordaat, wacht niet op de ideale omstandigheden want de ideale omstandigheden bestaan niet.’ Ze kijken snel naar links en naar rechts of er niemand op straat is. Ze wikkelen hun vuist in hun opge-

rolde jack. Met een korte klap slaan ze het kelderraampje in, ziezo, binnen. Het is donker, geen sprake van dat ze licht maken. Ze grissen zoveel wodkafllessen mee als hun rugzak dragen kan, ze breken de kassa open. Twintig roebel maar – doffe ellende. Er staat weliswaar een brandkast in het kantoor van de directeur, maar kraak maar eens een brandkast met een mes. Toch probeert Kostja het en terwijl hij zit te zwoegen kijkt Edward wat er verder nog zoal te jatten valt. Aan de kleerhanger achter de deur hangt een overjas met astrakankraag: vooruit, kan nog iets opbrengen. Achter in een lade een aangesproken fles Armeense cognac, vast de persoonlijke voorraad van de directeur, dit soort sterkedrank verkoopt hij niet aan zijn proletencliënteel. In Edwards persoonlijke maatschappijvisie zijn handelaars zonder uitzondering bandieten, maar hij moet ze nageven dat ze weten wat lekker is. Plotseling klinken er stemmen, stappen, vlakbij. De schrik slaat op zijn darmen. Hij doet zijn broek naar beneden, hurkt neer terwijl hij de panden van de gestolen jas omhooghoudt, en laat een fikse straal stront lopen. Vals alarm.

Even later staan de twee jongens weer op straat, via dezelfde weg waarlangs ze binnen waren gekomen. Ze houden stil bij zo'n naargeestig speelplein waarop ontwerpers van proletarische wooncomplexen het patent hebben. Aan de voet van een glijbaan die zo roestig is dat ouders er hun kleintjes weghouden uit angst voor tetanus, maken ze op het natte, vuile zand de fles cognac soldaat. Na een eerste opwelling van lichte schaamte begint Edward te pochen dat hij in het kantoor van de directeur heeft gescheten. 'Wedden dat die smerlap de inbraak gebruikt om geld dat hij zelf heeft verduisterd als gestolen aan te geven', zegt Kostja. Nog later zijn ze bij Kostja thuis. Zijn moeder, een oorlogsweduwe, protesteert en jammert als ze zich in haar kamer opsluiten om verder te drinken. 'Hou je bek, ouwe teef,' roept haar zoon tactvol achter de deur, 'of mijn kameraad Ed neukt je in je reet!'

Na een hele nacht drinken brengen de twee jongens de resterende flessen bij Slava, die sinds zijn ouders wegens economische delicten op strafkamp zijn gestuurd bij zijn grootvader woont in een hut aan de rivier. Behalve Edward en Kostja heeft Slava die middag een oudere kerel over de vloer, Gorkoen. Hij heeft metalen tanden, getatoeëerde

armen, hij is zwijgzaam en, zo meldt Slava trots, heeft de helft van zijn dertigjarige leven in de Kolyma doorgebracht. De strafkampen van de Kolyma, in het uiterste oosten van Siberië, staan bekend als de allerhardste, en wie daar driemaal vijf jaar heeft gezeten is in de ogen van de jongens een driedubbele Sovjetheld – respect gegarandeerd. Terwijl de uren langzaam verstrijken, lullen ze uit hun nek, jagen met slappe hand de muggen weg die in juli boven de verzande rivier zwermen, zuipen lauwe wodka en eten stukjes spek die Gorkoen met zijn Siberische mes afsnijdt. Ze zijn alle vier dronken, maar de typische op en neer gaande dronkenschap van de eerste dag ligt achter hen, ze hebben de sombere, koppige versuffing bereikt waarin de zapoj op kruissnelheid kan komen. Bij het vallen van de nacht besluiten ze een beetje in het park van Krasnozavodsk te gaan rondhangen, waar de Saltovse jeugd op zaterdagavond bijeenkomt.

Daar hebben ze natuurlijk prijs, het gaat er heet toe, en eigenlijk hebben Edward en zijn maten het zelf gezocht. Het begint al op de openluchtdansvloer. Gorkoen nodigt een meisje uit. Het meisje met rood haar, grote borsten en bloemetjesjurk wijst hem af omdat hij echt te hard naar drank stinkt en eruitziet zoals hij is, een *zek*, Russisch voor dwangarbeider. Om bij Gorkoen in de gunst te komen gaat Edward op het meisje af, haalt zijn mes tevoorschijn, richt de punt op een van haar grote borsten en duwt even. Met een zo diep mogelijke stem zegt hij: 'Ik tel tot drie, als je op drie niet met mijn vriend danst...' Even later worden ze in een donkere hoek van het park door makkers van het roodkopje te grazen genomen. Maar als de politie ineens op de propen komt, stuiven de vechtjassen halsoverkop uit elkaar. Kostja en Slava kunnen de benen nemen, Gorkoen en Edward worden gesnapt. De flikken gooien hen op de grond, schoppen in hun ribben en stampen methodisch hun handen plat – het voordeel van platgestampde handen is dat ze daarna geen wapen meer kunnen vasthouden. Edward haalt blindelings uit met zijn mes, rijt de broek en een stuk kuit van een agent open. De andere agenten tuigen hem af tot hij buiten westen ligt.

Hij komt bij in de cel, in de stank eigen aan alle politieposten ter wereld – hij zal het nog vaak genoeg ondervinden. Hij wordt verhoord door de postcommandant. De man is verbazend beleefd, maar steekt niet

onder stoelen of banken dat je voor gewapende agressie tegen een politieagent de doodstraf kunt krijgen als je meerderjarig bent, en anders, zoals in zijn geval, minstens vijf jaar strafkolonie. Zou een adolescentie achter de tralies Edward hebben gebroken, hem weer in het gareel hebben gebracht, of zou het gewoon een zoveelste episode in zijn avontuurlijke leven zijn geweest? Hij is er hoe dan ook aan ontsnapt, want bij het horen van de naam Savenko fronsde de commandant de wenkbrauwen, vraagt of hij inderdaad de zoon van luitenant Savenko is, luitenant Savenko van de NKVD, en omdat die een oude kameraad van hem is regelt hij de zaak, stopt het dossier over de messteek in de doofpot en in plaats van vijf jaar krijgt Edward slechts twee weken. In principe moet hij die volmaken met het ophalen van vuilnis, maar hij heeft te veel kneuzingen om een vin te verroeren, dus laten ze hem in de cel bij Gorkoen. Die heeft intussen door dat de gedreven jongen uit het juiste hout gesneden is, wordt ineens spraakzaam en trakteert Edward twee weken lang op verhalen over de Kolyma.

Gorkoen heeft daar natuurlijk gezeten voor commune delicten, anders zou hij er niet over opscheppen tegen Edward en zijn vrienden – die in tegenstelling tot ons geen ziertje respect hebben voor politieke gevangenen. Hoewel ze in die categorie niemand persoonlijk kennen, beschouwen ze hen als pedante intellectuelen of als stomme ezels die zich hebben laten inrekenen en niet eens weten waarom. Bandieten daarentegen zijn helden, vooral de aristocraten van het banditisme, de zogenaamde *vori v zakonje*, de ‘dieven volgens de wet’ oftewel peetvaders van de Russische maffia. Die heb je niet in Saltov, daar zijn alleen kleine delinquenten actief. Gorkoen beweert niet dat hijzelf zo’n maffiabaas is, maar hij heeft die wel gekend in het kamp en raakt niet uitverteld over hun wapenfeiten, waarbij hij roekeloze waagstukken en beestachtige wreedheden over één kam scheert en op hetzelfde voetstuk zet. Zolang een bandiet maar *correct* is, met andere woorden de clanwetten naleeft, zolang hij maar kan moorden en sterven, bewijst hij volgens Gorkoen alleen maar zijn lef en morele adel als hij kaart om het leven van een kampgenoot en hem na afloop van de partij afslacht als een zwijn, of als hij een medegevangene overhaalt om samen te ontsnappen, maar stilletjes van plan is hem op te eten wan-

neer er in de taiga geen voedsel te vinden is. Edward luistert vol ontzag naar Gorkoen, bewondert zijn tatoeages, laat zich in hun geheimtaal inwijken. Want bij Russische en vooral Siberische bandieten kun je je niet om het even waar om het even hoe om het even welke tattoo laten zetten. De figuren en de plaats van de tatoeage beantwoorden nauwkeurig aan een bepaalde rang in de criminele pikorde, en naarmate je hoger opklimt verwerf je het recht om je lichaam steeds meer te bedekken. Wee de opsnijder die misbruik maakt van dit recht: hij wordt gevild en van zijn huid worden handschoenen gemaakt.

De laatste dagen van zijn gevangenschap doet Edward een vaststelling die hem een vreemd genot geeft, een soort vervulling die hij zijn leven lang zal nastreven. Toen hij de cel in ging was hij vol bewondering voor Gorkoen en droomde hij ervan ooit in diens voetsporen te treden. Bij zijn vrijlating is hij ervan overtuigd – en juist dat is zo opwindend – dat Gorkoen nu ook weer niet zoveel bewondering verdient en dat hij, Edward, het veel verder zal schoppen. Met zijn kampjaren en zijn tatoeages kan Gorkoen provinciale tieners even een rad voor de ogen draaien, maar als je hem een beetje leert kennen merk je al snel dat hij over de grote bandieten spreekt vanuit zijn eigen positie als klein crimineeltje, zonder zich met hen te vergelijken, zonder zich ook maar een ogenblik voor te stellen dat hij hun plaats zou kunnen innemen – een beetje zoals die arme kloot van een Venjamin over hoge officieren spreekt. Het heeft iets onderdanigs en naïefs zoals hij zijn plaats kent, maar die onderdanige naïveteit is niets voor Edward: die vindt het prima om een crimineel te zijn, het beste wat er is zelfs. Tegelijk vindt hij dat je hoog moet mikken: je moet een koning van de misdaad zijn, geen meeloper.

5

Kostja loopt meteen warm voor Edwards nieuwe inzichten, en terwijl Gorkoens ambitie bij zijn vrijlating niet verder reikt dan dominospelen, probeert het tweetal om het hardst op hun hele omgeving neer te kijken. Niets uit de Saltovse maatschappij is veilig voor hun vlijmscherpe kritiek: de domme, gelaten proleten, de straatjongens die

gedoemd zijn tot het proletenbestaan van hun ouders, de ingenieurs en officieren die slechts omhooggefallen proleten zijn, en aan de handelaars maken ze zelfs geen woorden vuil. Bandiet moeten ze worden, zoveel is zeker.

Maar hoe? Hoe kom je aan een bende, hoe word je aanvaard? In de stad moeten die vast en zeker te vinden zijn, en als ze het wagen om de tram naar het centrum te nemen zijn ze een en al euforie: Charkov, *here we come!* Eilaas, eenmaal ter plekke voelen ze zich even onwennig als het geteisem uit de banlieue in hartje Parijs. En zeggen dat Edward hier nog heeft gewoond, in een tijd die hij net als zijn moeder idealiseert. Hij geeft Kostja een symbolische rondleiding langs de plaatsen van zijn jeugd, de Rode Legerstraat, de Sverdlovlaan, maar ze zijn snel rond en daarna weten ze niet meer waar naartoe, ze kunnen nergens aankloppen, durven met moeite bij een kraam een biertje te bestellen en druipen ontevreden over zichzelf af, terug naar hun arbeiderswijk, waar het leven zo tragisch ver afstaat van het echte leven, maar waar zij nu eenmaal wonen – en dat is brute pech.

Daarna ontmoet Edward Kadik, zijn tweede grote jeugdvriend, en alles wordt anders. Kadik is een jaar ouder, woont alleen bij zijn moeder en laat zich niet in met de boefjes van Saltov. Hij heeft kennissen in het stadscentrum, maar niet de bandieten die Edward zo graag wil ontmoeten. Kadik is geweldig trots dat hij een saxofonist kent die 'Caravan' van Duke Ellington speelt en die hem in aanraking heeft gebracht met Het Blauwe Paard, een bandje uit Charkov. De leden zijn een soort beatniks aan wie de *Komsomolskaja Pravda* zelfs een artikel heeft gewijd – het swinging Charkov als het ware. Om te ontsnappen aan de gedoodverfde toekomst van elke jongen uit Saltov wil Kadik kunstenaar worden, en bij gebrek aan uitgesproken roeping meet hij zich dan maar een cool imago aan, speelt wat gitaar, koopt en verzamelt platen, leest, doet zijn best op de hoogte te blijven van alle trends in de stad, in Moskou, en zelfs in Amerika.

Voor Edward is het allemaal gloednieuw, Kadiks waarden en codes halen zijn eigen normensysteem overhoop. Onder Kadiks invloed begint hij zijn look te cultiveren. In zijn jeugd kocht zijn moeder kleren voor hem op de vlooiemarkt, waar oorlogsbuit van de hand werd

gedaan. Hij droeg leuke pakjes van Duitse modelkinderen en smaakte een dubieus genot bij de gedachte dat die ooit hadden toebehoord aan een in 1944 in Berlijn omgekomen zoontje van een directeur van IG Farben of Krupp. Later drong de dresscode van Saltov zich op: werkbroek, dikke, met imitatiebont gevoerde parka, elk verder fantasietje gold als nichterig. Wie schetst dus de verbazing van Edwards makkers als ze hem op een dag uitgedost zien in kanariegeel jack met capuchon, lichtpaarse fluwelen broek met reliefprints en schoenen met zo veel ijzerbeslag dat zijn hakken vonkend over het asfalt slepen. In Saltov kunnen alleen Kadik en hij dit dandyisme waarderen, maar omdat Edward bekendstaat als iemand die snel zijn mes trekt beperken de anderen zich tot wat grapjes, zonder hem voor flikker uit te maken.

Dat dandyisme is juist wat hem bevalt bij de *jazzmen* met wie zijn nieuwe vriend dweept. Voor de muziek zelf staat hij weinig open, en dat zal zo blijven, maar hij gaat wel weer aan het lezen. Hij was gestopt bij Jules Verne en Alexandre Dumas, hij pakt de draad weer op bij Romain Rolland. Van die laatste geeft Kadik hem *Jean-Christophe* en *L'Âme enchantée* te lezen, lijvige, zweverige bildungsromans, die ik in Frankrijk vermoedelijk als een van de laatste tieners heb gelezen, maar die in Rusland nog een restje populariteit genieten omdat hun auteur uit pacifisme actief met de communisten heeft gesympathiseerd. Daarna schakelt hij over op Jack London, Knut Hamsun, de grote zwervers, schrijvers die alle beroepen hebben uitgeoefend en met die ervaring hun boeken hebben gestoffeerd. Op het gebied van proza genieten buitenlandse auteurs zijn voorkeur, maar zodra het over poëzie gaat kan niets op tegen de Russen, en een jongen die poëzie leest wordt vanzelf een jongen die poëzie schrijft, daarna een jongen die in besloten kring voorleest wat hij heeft geschreven: zo komt Edward, die nooit aan deze mogelijkheid had gedacht, ineens tot de vaststelling dat hij dichter is.

Een cliché wil dat in Rusland dichters even populair zijn als chansonniers bij ons, en zoals veel clichés over Rusland, klopt of liever klopte dat absoluut. Zijn nogal gezochte voornaam alleen al dankt onze held aan de voorliefde van zijn vader – een simpele Oekraïense onderofficier – voor tweederangsddichter Edward Bagritski (1895-1934), en

wie *Zelfportret van een bandiet* leest, het boek waaruit ik de informatie heb geput voor dit hoofdstuk, stelt tot zijn verbazing vast dat Edwards makkers, de boefjes van Saltov die zo van zijn gedichten houden, toch ook een beetje om hem lachen omdat hij bij Blok en Jesenin is gaan spieken. Een aankomend dichter is in een Oekraïense industriestad niet vreemder dan een aankomend rapper in een hedendaagse Parijse voorstad. Ook hij kan dit als een kans zien om aan de fabriek en de delinquentie te ontsnappen. Ook hij kan op de aanmoedigingen van zijn trotse vrienden rekenen als hij enig succes boekt, en zo komt het dat Edward, niet alleen aangespoord door Kadik maar ook door Kostja en diens bende, zich inschrijft voor de poëziewedstrijd van 7 november 1957, de nationale feestdag van de Sovjet-Unie, en zoals we zullen zien wordt het een beslissende dag in Edwards leven.

Op die dag komt de hele stad bijeen op het Dzerzjinskiplein, dat zoals elke inwoner van Charkov weet door Duitse gevangenen is geplaveid, en het grootste plein van Europa en het tweede grootste ter wereld is, na het Plein van de Hemelse Vrede. Er zijn optochten, balletten, toespraken, medaille-uitreikingen. De proletarische massa is op zijn zondags, een schouwspel waarop onze twee dandy's hun sarcasme botvieren. Daarna vindt in bioscoop Pobjeda ('de overwinning') de poëziewedstrijd plaats, en hoe braniechtig Edward zich ook voor doet, zijn hartenwens is dat Svjeta naar hem komt luisteren.

Kadik is er gerust in: ze komt, het kan niet anders of ze komt. Maar niets is minder zeker. Svjeta is wispelturig, onberekenbaar. In theorie 'gaat' Edward met haar, maar hoewel hij ja zegt als zijn makkers hem vragen of hij haar al eens heeft geneukt, is dat niet waar: hij heeft nog niemand geneukt. Het zit hem erg dwars dat hij nog knaap is en zich gedwongen ziet te liegen, wat een man volgens hem nooit zou mogen doen. Het zit hem erg dwars dat hij geen aanspraak op Svjeta kan maken en weet dat ze zich tot oudere jongens aangetrokken voelt. Het zit hem erg dwars dat hij er op zijn vijftiende pas als twaalf uitziet, en hij vestigt al zijn hoop op het schriftje met zijn verzen. Hij heeft de gedichten die hij zal voordragen zorgvuldig uitgekozen: de talrijke verzen over bandieten, over gewapende diefstal en over de gevangenis heeft hij geschrapt en hij houdt het wijselijk op verliefde lyrik.

Als hij met Kadik in bioscoop Pobjeda arriveert, treffen ze in de menigte de voltallige Saltovse vriendenklik aan, maar geen Svjeta. Kadik probeert hem gerust te stellen: het is nog vroeg. Verschillende officiële sprekers houden een redevoering. Ten einde raad zet Edward zijn eergevoel overboord en polst of iemand Svjeta heeft gezien en ja, helaas wel, iemand heeft haar gezien: in het Cultuurpark, met Sjoerik. Sjoerik is een achttienjarige hufter met een schraal snorretje, en hoewel Edward zeker weet dat hij tot zijn pensioen verkoper in een schoenwinkel zal blijven terwijl hij, Edward, als avonturier door de wijde wereld zal trekken, zou hij er op dit moment veel voor overhebben om in Sjoeriks plaats te zijn.

De wedstrijd begint. Het eerste gedicht gaat over de verschrikkingen van de lijfeigenschap. Kadik grinnikt: lijfeigenschap bestaat al een eeuw niet meer – wakker worden, knul! Daarna iets over boksen – afgekeken van de jonge opkomende dichter Jevgeni Jevtoesjenko, wat geen van de hooligans uit het publiek ontgaat. Ten slotte is het Edwards beurt. Vechtend tegen zijn tranen declameert hij het gedicht dat hij voor Svjeta heeft geschreven. Terwijl andere kandidaten opkomen en afgaan, wordt hij door zijn clan gevierd. Ze omarmen hem, geven hem klopjes op de rug, zeggen: ‘Vreet je pik op!’ – een rituele groet in Saltov –, voorspellen dat de prijs voor hem is, en de prijs is voor hem. Hij gaat het podium op, de directeur van cultuurhuis Stalin feliciteert hem en schenkt hem een diploma en een cadeau.

Welk cadeau?

Een doos dominostenen.

Shit, stelletje klootzakken, denkt Edward, een doos domino’s!

Terwijl hij zich bij de uitgang van de Pobjeda, omstuwd door zijn maten, een houding probeert te geven, wordt hij aangesproken door een kerel die zegt dat hij door Toezik is gestuurd. Toezik is in Saltov een beruchte boef. Hij is twintig, leeft ondergedoken om aan de dienstplicht te ontkomen en verplaatst zich nooit zonder een horde gewapende mannen. En, zegt zijn afgezant, hij wil de dichter zien. De makkers kijken elkaar zorgelijk aan: dit is niet grappig meer. Iedereen weet dat Toezik gevaarlijk is, maar zijn uitnodiging afwimpelen is nog gevaarlijker. De tussenpersoon brengt hem naar een doodlopend

steegje bij de bioscoop, waar een stuk of vijftien ongere kerels staan te wachten. Te midden van die hofhouding staat de kloeke, haast dikke, in het zwart geklede Toezik. Hij zegt dat hij het een mooi gedicht vond. Hij wil dat de dichter voor hem een gedicht schrijft ter ere van Galja, de zwaar geschminkte blondine die hij bij haar middel vasthoudt. Edward belooft het en ter bezegeling van de overeenkomst krijgt hij een joint van Tadzjiekse hasj aangeboden. Het is de eerste keer dat hij blowt, hij walgt ervan, maar inhaleert toch. Daarna vraagt Toezik hem om Galja te kussen, op haar mond. Edward heeft reden tot achterdocht, alles wat Toezik zegt lijkt een dubbele bodem te hebben, als hij je omarmt kan dat zijn om een mes in je buik te planten. Naar het schijnt was ook Stalin zo: tegelijk een verleider en een wreedaard. Edward probeert zich er met een kwinkslag van af te maken maar de ander dringt aan: 'Wil je mijn vriendin niet tongzoenen? Staat ze je niet aan? Kom op, laat je niet kennen!' Het liedje klinkt vertrouwd en voorspelt weinig goeds, maar iets vervelends gebeurt er niet. Ze blijven nog lang, heel lang drinken, blowen en moppenappen totdat Toezik het welletjes vindt en de stad in wil. Edward weet niet of ze hem als mascotte dan wel als kop-van-jut gebruiken en zou zich uit de voeten willen maken, maar Toezik laat hem niet gaan.

'Al es iemand gemold, dichter?'

'Nee', antwoordt Edward.

'Zin?'

'Eh...'

Al met al vindt Edward het best opwindend om Toeziks maat te zijn en met hem aan de kop te lopen van een twintigtal zware jongens die klaar zijn om de stad in rep en roer te zetten. Het is laat, het feest is afgelopen, de meeste mensen zijn weer thuis en wie nog op straat tussen de kapotte lantaarns rondloopt, gaat ijlings opzij als de bende dichterbij komt. Maar ai, een man en twee meisjes gaan niet snel genoeg opzij en daar begint het getreiter. 'Twee grieten voor jou alleen,' zegt Toezik zoetsappig tegen de man, 'kun je me d'r niet eentje lenen?' De man ziet krijtwit, beseft dat hij in een lastig parket zit, probeert een grapje maar krijgt Toeziks vuist in zijn buik en klapt dubbel. Op Toeziks sein beginnen de anderen de meisjes te betasten. Het gaat op een